

Байдәулетов М.
**Мал шаруашылығында
аудитті ұйымдастырудың
ерекшеліктері**

Мақалада түйе шаруашылығының мысалында, мал шаруашылығында аудит жүргізудің проблемалары қаралған. Аудиттің бақылау құралы ретінде мақсаты мен міндеттері, пәні мен объектілері олардың өзара байланысы және ауыл шаруашылығында, оның ішінде мал шаруашылығында аудит жүргізудің ерекшеліктері мен әдістері қарастырылған. Экономиканың кез келген саласы сияқты мал шаруашылығында да аудиттің жоспары мен бағдарламасын жасауды, ішкі және сыртқы ақпарат көздерін тиімді пайдалануды қажет етеді. Біздің ойымызша, түйе шаруашылығында аудиторлық тексерудің, жаппай тексеру әдісін қолдану арқылы нақты құжаттары және түйенің жас-жыныстық есептік топтары бойынша тексеру жүргізудің тиімділігі жоғары болған болар еді. Құжаттарда көрсетілген мәліметтерге сүйене отырып, нақты түйе санын сырғасы бойынша салыстырып тексеруді жүзеге асыру керек.

Түйін сөздер: түйе шаруашылығы, мал шаруашылығы, бизнес жоспар.

Baydauletov M.
Specifics of audit in livestock

In the article on the example of camel deals with the problems of organizing and conducting audit in livestock. We also consider the goals and objectives, subject and object of the audit relationship as a means of control in the organization and conduct of the audit in livestock. As in any area of the economy in livestock also requires plan and perform the audit training programs and effective use of internal and external information sources.

We believe in camel, applying a continuous audit verification method, in the implementation of document validation by age and sex, the efficiency would be higher. Based on the information presented in the documents, the actual number of camels, it is necessary to collate the data specified in the earrings each camel.

Key words: camel, animal, business plan.

Байдаулетов М.
**Особенности организации
аудита в животноводстве**

В статье на примере верблюдоводства рассматриваются проблемы организации и проведения аудита в животноводстве. Также рассматриваются цели и задачи, предмет и объекты аудита, их взаимосвязь как средство контроля при организации и проведения аудита в животноводстве. Как и в любой сфере экономики, в животноводстве также требуется подготовка плана и программ проведения аудита и эффективного использования внутренних и внешних источников информации.

По нашему мнению, в верблюдоводстве, применив сплошной метод проверки аудита, при осуществлении документальной проверки по половозрастным группам, эффективность была бы выше. Основываясь на информации, представленные в документах, фактическое количество верблюдов необходимо сравнить с данными, указанными в сережках каждого верблюда.

Ключевые слова: верблюдоводство, животноводство, бизнес-план.

**МАЛ ШАРУАШЫЛЫ-
ҒЫНДА АУДИТТИ
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Әрбір ілімнің өзінің зерттеу ерекшеліктеріне қарай, сол ілімге ғана тән зерттеу пәні мен объектісі болатыны белгілі. Таным теориясынан бастау алатын әрбір ғылымның (аудитті қоса) пәні деп, тек осы ғылым зерттейтін объективті шындықты немесе оның қандайда бір бөлігі мен жақтарын айтса, ал объектісі деп ғылым өзінің пәнін зерттейтін нақты шындықты айтады.

Кіріспе

Нарықтық қатынаста аудиттің, ұйымның қаржы-шаруашылық қызметін бақылауда ғана емес, сонымен қатар қоғамда алатын орны зор десек, оның қоғамда алатын орны аудиттің мақсаты мен міндеттерін, оның пәні мен объектісінен бөліп қарауға болмайтындығы сияқты мақсаты мен міндеті де тығыз байланысты. Аудиттің пәні мен объектісін, мақсаты мен міндетін айқындауда аудиттің түрлерінің маңызы зор.

Аудиттің халықаралық стандартында «Қаржылық есептілік аудитінің мақсаты, қаржылық есептіліктің ұсынылуға қолданылатын негіздеріне сәйкес барлық аспектілері бойынша дайындалғандығы жөнінде аудиторға пікірін білдіруге мүмкіндік беру болып табылады» [1] деп анықтама берілген. Яғни аудиторлық қызметтің мақсаты – қоғамның талабын қанағаттандыратындай барынша тиімділікке, ең жоғары кәсіби талаптарға сәйкес қызмет көрсету. Мұның шарты аудиторлық қызметтің негізгі қағидаттарын (тәуекелдік, объективтілік, кәсіби құзыреттілік, құпиялық, адалдық, ұйымдардың стандарттарын сақтау) үнемі басшылыққа ала отырып, халықаралық стандарттың талаптарын бұлжытпай орындауды талап етеді. Демек, аудиторлық қызметтің қоғамның (сыртқы пайдаланушыларының) және тапсырыс берушінің алдындағы жауапкершілігі, көрсетілген қызметтің сапасы мен мерзімі оның мақсатымен тікелей байланысты. Көрсетілген аудиторлық қызметтің нәтижесінде, клиенттің коммерциялық қызметінің жақсаруына, табысының артуына ықпал етіп, аудиторлық компанияның және аудитордың беделін өсіруге клиенттерінің шеңберін кеңейтуге қолайлы жағдай туғызып, табысын арттырады.

Талқылаудың нәтижесі

Аудитор өзінің алдына қойған мақсатына жету үшін Қазақстан Республикасының «Аудиторлық қызмет туралы» заңында көрсетілген міндеттерді орындап қана қоймай, сонымен қатар мынандай міндеттер қояды:

– ұйымның қаржылық есептілігінің дұрыстығын қамтамасыз етіп, пайдаланушыларға ақпараттардың тәуекелдігін (қауіптілігін) мейлінше төмендетіп, олардың тиімділігін арттыру;

– шешім қабылдауға қисынды негіз жасау үшін жеткілікті мөлшерде қажетті ақпараттар жинау;

– ұйымның жалпы қызметіне немесе белгілі бір бөлігіне жан-жақты талдау жасау, мысалы, өндірістік, коммерциялық және т.б.;

– ұйым қызметінің жарғысына сәйкестігін және бизнес-жоспарының негізділігін тексеру;

– ұйымның қызметін реттеп отыратын заң актілерінің, бухгалтерлік есеп жүргізудің және қаржылық есептілік жасаудың талаптарының сақталуын және мемлекеттік органдар мен меншік иелерінің, шаруашылық жүргізуші ұйымның қаржылық жағдайы туралы ақпараттарымен қамтамасыз етілуін бақылау;

– шаруашылық операцияларының нақты мазмұнына сәйкестігін анықтайтын бастапқы құжаттарын тексеру. Мұндай жағдайда шаруашылық операцияларының күшіндегі заңдармен ішкі заң жүйелерінің нормативтері сәйкестігіне бақылау жүзеге асырылады. Бизнес-жоспарда, баланста, қаржылық нәтиже туралы есептілікте және басқа да ішкі сипаттағы есеп беруде тексерілген бастапқы құжаттар, ағымдағы есеп мәліметтері мен көрсеткіштері аудиттің талаптары мен мақсатына жауап беретін, сараптау жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылатын ақпараттар қызметін атқарады;

– клиенттерге күшіндегі заңдарға және нормативтік актілерге, халықаралық стандарттарға, нарықтық экономика талаптарына сәйкес бухгалтерлік есепті дұрыс ұйымдастыру және жүргізу жөнінде, сондай-ақ клиенттерді толғандырып, қызықтыратын басқа да сұрақтар бойынша кеңес беру және көмек көрсету;

– аудит, ең алдымен клиенттің мүддесін қорғайтындықтан, оның меншігінің нығайып, еселенуіне ықпал ету;

– аудит ұйымның қаржылық жағдайында және қызметінде кеткен кемшіліктерін көрсетіп, оларды жою туралы, ұйымның меншігінің өсуіне қолайлы жағдай туғызатын ұсыныс пікірлерін беруге міндетті.

Жоғарыда келтірілген аудиттің міндеттері аудиттің барлық міндеттерін қамтиды деген ойдан аулақпыз. Бұл аталғандарды тек ғана аудиттің негізгі міндеттері қатарына жататындығын естен шығармау керек.

Жоғарыда аталған аудиттің міндеттерінен туындайтын қорытынды, аудиттің басты мақсаты да, міндеті де қаржылық есептіліктің дұрыстығын тексеріп, олардың заңнамалар мен стандарттардың талаптарына сәйкестігін анықтап, ол туралы тапсырыс берушіге өзінің тәуелсіз пікірін білдіру болып табылады.

Аудитті халықаралық стандарттың талаптарына сай сапалы жүргізу үшін алдын ала атқарылатын іс-әрекеттердің орындалу тәртібі бойынша дәйектілігін сақтай отырып, аудит жүргізудің нақты жолдарын қарастыру арқылы тиімділігін арттырудың маңызы зор. Ол үшін тапсырыс берушінің өтініші бойынша аудиторлық ұйымның болашақта қызмет көрсетуге келісімін білдіретін, тапсырыс берушіге жолдаған міндеттеме хатының негізінде екі жақты жасалған келісімшарттан кейін аудитордың алғашқы атқаратын іс-әрекеті, аудит жүргізудің жан-жақты баламалы жолдарын толық қамтитындай етіп жоспар жасау. Яғни, аудитор аудит жүргізудің тиімді жолдарын қарастыру үшін алдын ала аудиттің ауқымын, нақты атқарылатын іс-әрекеттердің тізімінің толық қамтылуын қамтамасыз ететін аудиттің жалпы жоспары мен бағдарламасын жасауға кіріседі.

Жоспар жасаудың мақсаты – аудит жүргізудің тиімділігін қамтамасыз ету. Демек аудитордың болашақта атқарылатын іс-әрекеттерді жан-жақты жоспарлаудағы мақсаты аудиттің маңызды бөліктеріне жеткілікті назар аударуға, тексерудің әдістерін белгілеуге, әлеуетті мәселелерді анықтауға және аудитті уақтылы, сапалы аяқтауға мүмкіндік береді. Жоспарлау, сондай-ақ аудитке қатысатын аудиторлардың құрамын анықтап, тізімін белгілеуге, аудитке сырттан тартылған аудиторлар мен көмекшілердің және сарапшылардың арасында, олардың әрқайсысының біліктілік деңгейіне қарай атқаратын жұмыстарды нақты бөлуге және үйлестіруге мүмкіндік береді. Аудитті жоспарлаудың көлемі, аудит жүргізілетін шаруашылықтардың көлеміне, аудиттің күрделі дәрежесіне, аудитордың жұмыс өтіліне, жинақталған тәжірибесіне және тапсырыс берушінің өндіріс саласына қарай, технологиялық үрдістері мен бизнесінің ерекшеліктерін меңгеруіне (түсінуіне) байланысты түрлендіріледі.

Жоспарлаудың маңызды элементтері тапсырыс берушінің бизнесі туралы ақпарат алу және оны білу болып табылады. Аудитордың тапсырыс берушінің бизнесін білуі қаржылық есептілікке елеулі әсер етуі мүмкін оқиғаларды, операцияларды және тәжірибелерді анықтауға септігін тигізеді.

Аудитор, аудиттің жалпы жоспарын және кейбір жеке аудиторлық әрекеттерді, аудиттің тиімділік деңгейін арттыру мақсатында, ұйымның қызметкерлерінің жұмыстарымен үйлестіре отырып, жүргізу үшін ұйымның басшыларымен, тексеру комитетімен және бас мамандармен талқылауына, пікір алысуына болады. Сонда да аудиттің жалпы жоспарын және бағдарлама жасау жауапкершілігі, аудитордың дербес қабылдаған шешіміне тікелей байланысты болғандықтан, соңғы шешім қабылдау аудиторға жүктеледі.

Аудитор жалпы жоспар жасауға және онда нақты құжаттарының негізінде аудиттің күтілген ауқымын (масштабын) және аудит жүргізудің сипаттамасын көрсетуге тиісті. Әрине аудиттің жалпы жоспарын нақты құжаттары бойынша әзірлеу күрделі мәселе болғандықтан, аудиттің жұмыс бағдарламасын дайындаған кезде басшылыққа алу үшін оның нысаны және мазмұны шаруашылықтың көлеміне, аудиттің күрделілік дәрежесіне, сонда-ақ аудитордың қолданған әдістері мен технологиясына байланысты өзгеріп отырады.

Аудитор аудиттің жалпы жоспарын жасаған кезде жан-жақты талдау жасап, жоспар жасауға негіз болған ақпарат көздерін мұхият зерделеуі керек. Талдау жасау әрекеттері қаржылық ақпараттарды бұрынғы өткен кезеңдермен бюджетпен және болжаммен, сондай-ақ ұқсас салалармен салыстыруды қамтиды. Талдау жасау жалпы табыс пен сатудың көлемінің, еңбекақы төлеу шығындары мен жұмыскерлердің санының арасындағы өзара байланыс сияқты болжамды және өзара байланыстарды қарастырады.

Аудитті жоспарлау сатысында пайдаланылатын талдау жасау әрекеттері, тапсырыс берушінің бизнесін және ондағы болатын өзгерістерді түсінуге, әлеуетті тәуекелдікті анықтауға және басқа да әрекеттерді жоспарлауға көмектеседі. Аудитті жоспарлау әдетте қаржылық есептілік жасауға дейін жүзеге асырылады. Аудиттің жоспарлау сатысында орындалатын кез келген талдау әрекеттері міндетті түрде ішкі бақылау мақсаты үшін дайындалған аралық қаржылық есептілікке, кейбір жағдайда, тіпті

өткен кезеңдердің қаржылық есептіліктеріне негізделуі тиіс.

Аудитор қаржылық есептіліктің әр түрлі баптарының арасында өзара байланыс бар деп күткен жағдайда, жоспарлау сатысында қол жеткен қаржылық ақпаратпен, оның күткен есеп мәліметтерінің сәйкестігін анықтау үшін тексеруге міндетті.

Аудитор күткені мен алынған нәтиженің арасында алшақтық болған жағдайдың өзінде жұмыс барысын жоспарлауға міндетті.

Аудитті жоспарлағанда аудитор қаржылық емес ақпараттардың сипатын және ішкі факторлардың өзгеруінің әсерінің мүмкіндігін назардан тыс қалдырмауы керек. Мысалы, тапсырыс берушінің өндіріс қуатын арттыруы, тауар айналымын арттыруға әкелу мүмкіндігін немесе саланың жалпы құлдырауынан сұраныстың төмендеуінің нәтижесінде тауар айналымының төмендеуіне алып келуін білуі керек. Қалай болғанда да егер аудиторлық әрекеттерге осындай алшақтықтар әсер еткенде, аудитор себебін анықтау мақсатында жұмысты ары қарай жүргізуді жоспарлауы тиіс.

Аудиттің халықаралық стандарттарының талаптары бойынша аудиттің жалпы жоспарын жүзеге асыру үшін жоспарланған аудиторлық әрекеттердің сипатын, өткізілу уақытын және көлемін анықтап, аудиттің жұмыс бағдарламасын әзірлеуді және құжаттары бойынша рәсімдеуді қажет етеді.

Мал шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтарда аудиттің жұмыс бағдарламасы мынандай негізгі мәселелердің дәйектілігін сақтай отырып қамтуы тиіс:

- шаруашылықтың ұйымдық-құқықтық құрылымымен танысуды;
- құжаттары бойынша шаруашылықтағы малдардың есептік топтары бойынша санын анықтауды;
- малдарды жасына қарай биологиялық активтер құрамына, яғни негізгі табынға өткізілу ережелерінің сақтағандығын, баланстық құнының дұрыс анықталғандығын тексеруді;
- малдардың есептік топтары бойынша мүліктік карточкаларындағы мәліметтерімен сәйкестігін анықтау мақсатында санақ жүргізуді;
- мал шаруашылығының өсірілу бағыттары бойынша жалпы өндірілген өнімнің түрлері бойынша көлемін анықтауды;
- мал өнімдерін бағалау және өзіндік құнын анықтау әдістерінің дұрыс қолданылғандығын тексеруді;

– мал өнімдерінің сатылу бағыттары бойынша жалпы түсімнің көлемін анықтауды;

– шығыс жасалған малдардың шығыс жасалу себептерін тексеруді;

– мал ауруларына қарсы егу және дәрілеу шараларының ережелері бойынша мерзімдерінің сақталғандығын тексеруді;

– шаруашылық бойынша есепті кезеңде жасалған мал есебінде, есептік топтар бойынша көрсеткіштерінің толық қамтылғандығын тексеруді;

– жем-шөп қорымен қамтамасыз етілуін және олардың дайындалу жолдарын тексеруді;

– шаруашылықта мал өнімдерін арттыруға бағытталған тұқымын асылдандыру, табиғи іріктеу жүргізу жұмыстарымен танысуды;

– мал және төл қораларының, бастырмаларының, албарларының және жем-шөп салатын астаулардың, басқа да жабдықтардың жағдайымен танысу.

Аудиттің қай түрінің болса да мақсатына жетуі, алдына қойған міндеттерін ойдағыдай орындауы үшін ақпарат көздерімен қамтамасыз етілуіне тікелей байланысты. Әсіресе, сыртқы аудиторлық тексерудің нәтижесінде қабылдау-тапсыру актісінің негізінде ұйымға (тапсырыс берушіге) табыс етілетін аудиторлық есепті жасау ақпарат көздерінің жеткілікті болуы, олармен қамтамасыз етілу басты рөл атқарады.

Аудитор тексеруге қажетті, жеткілікті әрі тиісті ақпараттарды, өзінің құқығы мен міндеттерін пайдалана отырып, әртүрлі көздерден жинайды. Аудиторлық ақпараттар алыну көздеріне қарай ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Ішкі көздерден алынатын ақпарат көздеріне: оның әділет бөліміне заңды тұлға ретінде тіркеу құжаты, жарғысы, бизнес-жоспары, қаржылық есептілік, бухгалтерлі есеп, жедел есеп, Бас кітап, есеп саясаты тестер, келісімшарттар, алдыңғы аудиттің нәтижесі бойынша аудиторлық есеп және тағы басқалар жатады.

Сыртқы көздерден алынған ақпарат көздеріне: статистикалық органдардан, жабдықтаушылардан, сатып алушылардан, банктерден, бұқаралық кезеңдік ақпарат құралдарынан, бұрын аудит жүргізген аудиторлардан, инвесторлардан, құрылтайшылардан, мемлекеттік органдардан және тағы басқалардан жатады.

Біздің ойымызша, мал шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтардан жоғарыда аталған ақпарат көздерінен басқа, малға жұқпалы ауруларға қарсы егу, дәрілеу жұмыстарының жүргізілгендігін растайтын актіні,

шаруашылықта жұқпалы ауруларды залалсыздандыру және олардың ошағын жою шараларының қаралғандығын растайтын құжатты, сойылған және тірідей сатылған және бордақылауға қойылған малдардың денсаулығын растайтын және өлген малдардың себебін (аурудан, мертігуден, апаттан) анықтаған мал дәрігерінің анықтамасын және тағы басқа да ақпарат көздерін талап ету керек.

Қорытынды

Ауыл шаруашылығының салалық ерекшеліктеріне қарай ақпарат көздерімен жұмыс істегенде жүйелеп, сатылап, салыстырып, жаппай құжаттары бойынша нақты тексеру әдістерін қолдану қажет. Оның басты себебі ауыл шаруашылығының, оның ішіндегі мал шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтар, кооперативтер, жеке шаруа (фермерлік) шаруашылықтар мен шаруа қожалықтары және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер түрінде заңды тұлға құрып тіркелгендігіне қарамастан немесе ұйымдық-құқықтық нысанда тіркелмегендіктен ақпарат көздерінің тым аздығы.

Мысалы, түйе шаруашылығында алынатын өнім маусымдық сипатта болғандықтан, көктем айларына тұстас келеді. Бота наурыз, сәуір айларында алынса, сүт сауу осы айлардан басталады. Түйені күзеу сәуір айында жүзеге асырылады. Екі жылға созылған өндіріс кезеңі аяқталып, осы уақыт аралығында екі рет жүн күзеліп, бір рет бота алынып, сүт сауу 16-18 айға жалғасады. Түйе шаруашылығымен айналысатын, шаруашылықтарда аудит жүргізуді, шаруашылықтың қашан және қандай ұйымдық-құқықтық нысанда құрылып, тіркелгендігін растайтын құжаттарын, жарғысын, хаттамаларын және келісімшарттарын қараудан бастайды.

Мұндай заңды құжаттармен аудит жүргізудің бастапқы кезеңінде танысу аудиторға, аудиторлық тексеру жүргізу барысында тиісті мәліметтерді түсіндіруге және олардың өндіріс үрдісінде, қорытынды қаржылық есептілікте дұрыс ашылғандығын тексеруге мүмкіндік береді. Аталған құжаттардың талаптарының сақталғандығын шаруашылықтың бизнес-жоспарымен салыстырып, тексеру жүргізіп, олардың орындалғандығын өндіріс үрдісінде орын алған шаруашылық операцияларын растайтын құжаттар арқылы анықтайды. Бұл жерде аудитордан саланың ерекшелігін, технологиялық үрдісті білуі талап етіледі.

Аудитор шаруашылықтың қандай ұйымдық-құқықтық нысанда құрылғандығына байланысты есеп жүргізу тәртіптерімен танысып, аудиторлық тексеру жүргізу барысында басшылыққа алынатын қабылданған есеп жүргізу тәртібін немесе қабылданған есеп саясатын зерделейді.

Біздің ойымызша, түйе шаруашылығында аудиторлық тексерудің, жаппай тексеру әдісін қолдану арқылы нақты құжаттары және түйенің

жас-жыныстық есептік топтары бойынша тексеру жүргізудің тиімділігі жоғары болған болар еді. Жинақтаушы және талдамалы есеп мәліметтерін салыстыра отырып, құжаттарда көрсетілген мәліметтерге сүйене отырып, нақты түйе санын сырғасы бойынша салыстырып тексеруді жүзеге асыру керек. Аталған мәліметтермен танысқаннан кейін, тексеруді жем-шөппен қамтамасыз етуден бастаудың тиімділігі жоғары деп есептейміз.

Әдебиеттер

- 1 200 АХС «Қаржылық есептілік аудитінің мақсаты және реттеуші жалпы принциптері»
- 2 Байдаулетов М. Түйе шаруашылығы өндіріс шығындары мен өнімдерінің есебі және аудиті: диссертациялық жұмыс. – Алматы, 2005.

References

- 1 200 ISA «Harjyh eseftylk audytn mahsaty jane retteuzy jalfy prinzipteri».
- 2 Baydaulerov M. Tyie zaruazylyhy ondrs zygyndary men onymderinin esebi jane audity. Dussertacylsh jymys. – Almaty, 2005.